

Др Радивоје ШУКОВИЋ\*

## УЧЕШЋЕ ПАВЛА АПОЛОНОВИЧА РОВИНСКОГА У РАСПРАВАМА О ЦРНОЈЕВИЋА ШТАМПАРИЈИ

Павле Аполонович Ровински објавио је 1893. године на Цетињу књигу "Ободска штампарија на Ријеци Црнојевића и њен значај на словенском југу". То издање, које је Ровински приредио у својству предсједника Одбора за прославу четиристогодишњице Црнојевића штампарије, служило је као важан извор за многе радове о историји ове древне и знемените културне институције. Оно је изазвало и расправе савременика, у којима су поједине тврдње аутора оспораване или стављане под упитник. На главне примједбе Ровински се осврнуо убрзо после објављених приказа у периодичним публикацијама изван Црне Горе. Ти одговори остали су непознати, изостали су у радовима у којима је било ријечи о том првом посебно издању о штампарији, па и у радовима са недавно одржаних научних скупова, објављеним у зборницима "Павел Аполонович Ровински и јужнословенске земље", Цетиње 1992, "Црнојевића штампарија и старо штампарство", Подгорица 1994, и "Пет вјекова Октоиха, прве ћириличне књиге на словенском југу", Подгорица, 1996.

Подаци из публикације Ровинскога уношени су у поједине радове без провјеравања, што се посебно односи на енциклопедијска издања. Грешке које су настале на тај начин приказане су, прегледно и документовано, у прилогу др Душана Ј. Мартиновића "Црнојевића штампарија у јужнословенској и страниј лексикографији", објављеном у зборнику "Пет вјекова Октоиха - прве штампане књиге на словенском југу". Тамо је, на примјер, наведен податак из Педагошке енциклопедије, издате 1989. године, према којему је Црнојевића штампарија радила између 1485. и 1492. године. Једна претпоставка Ровинскога узета је ту као провјерена чињеница. Ту претпоставку аутор је напустио убрзо после објављивања књиге. У прилогу Лаза Поповића "Цетиње - историјски преглед", објављеном у публикацији "Цетиње и Црна Гора" (Београд 1927, стр. 27), уз тврдњу да је Иван-бег набавио штампарију, а његов син у њој

---

\* Аутор је професор на Филозофском факултету у Никшићу, у пензији.

штампао "Октоих", наведено је да је то "уједно и најстарија књига штампана ћирилицом". И то је узето из докумената о прослави четиристогодишњице Црнојевића штампарије.

У непосредној вези са прилозима Ровинскога о Црнојевића штампарији су радови: "Ободска штампарија на Ријечи Црнојевића и њен значај на словенском југу од П.А. Ровинског" Станоја Станојевића (Стражилово, 1993, бр. 33), "О Цетињској штампарији пре четири стотине година" Илариона Руварца (Глас Српске краљевске академије, 1893, књ. 40), "Прва југословенска штампарија у XV вијеку" (Стражилово, 1893. књ. 6), "Прва цетињска црквена књига - библиографско-лексикографска студија" хрватског научника Ватрослава Јагића и публикација Чеха Јозефа Карасека "Cetinsky OKTOIH, K štirstoletnemu jubileu, V Praze 1894".

О наведеним радовима Ровински је у "Гласу Црногорца" 1894. године, под псеудонимом R-c, објавио два прилога. Студију Јагића о првој цетињској црквеној књизи приказао је у броју 7, а публикацију Карасека у броју 9. овог цетињског листа. Поред ових приказа, од значаја је за тематику о којој је ријеч и библиографија Ровинског, објављена у књизи: П. А. Ровински, "Црна Гора у својој прошлости и садашњости", Т. IV, књ. 1, "Библиографија", Цетиње 1991. Уз библиографски опис издања учесника у расправи о Црнојевића штампарији Ровински је исписао напомене и коментаре везане и за Црнојевића штампарију.

Публикација Ровинскога "Ободска штампарија на Ријечи Црнојевића и њен значај на словенском југу" састоји се из три одјељка: "Мјесто гдје се налазила штампарија у свези са другиме које су се доцније појавиле на Словенском југу", "Осмогласник 1493/1494. г.", "Главни покретачи штампарије и штампари".

Највише пажње у споменутих приказима те књиге посвећено је локацији штампарије и години њеног оснивања.

У радовима о Црнојевића штампарији Ровински се налази међу ауторима који су тврдили да је она радила на Ободу (Петар I Петровић Његош, Сима Милутиновић, Стојан Новаковић, Вук Стефановић Караџић, Антун Барац), за разлику од оних који су то оспоравали тврдњама да је била лоцирана на Цетињу (Иларион Руварац, А. Кухарски, И. Кукуљевић Сакцински, Ф. Миклошић, Ватрослав Јагић). Само се у прилогу др Јована Бојовића "Историографија о мјесту рада Црнојевића штампарије", објављеном у публикацији "Пет вјекова Октоиха" (стр. 71), Ровински налази међу ауторима који су заступали тезу да је штампарија "почела на Ободу а наставила на Цетињу".

И насловом публикације "Ободска штампарија на Ријечи Црнојевића и њен значај на словенском југу" Ровински је сасвим прецизно одредио њену локацију. У тексту публикације он је покушао да за то пружи и доказе. У ширем опису откопавања једне затрпане просторије на Ободу, гдје се према предању налазила штампарија, он је наишао на "кларду" (разнобојни слој опалог креча), и на основу тога закључио да се на површини тог "четвртастог здања" уздизала украшена зграда, без сумње штампарија. Иако није наишао на слова за којима је трагао, он је

свој опис завршио овим ријечима ("Ободска штампариија 1493-1494", стр. 21):

"Дакле, одредивши мјесто штампариије, сад да пријеђемо на њен рад".

На том мјесту Ровински није заобишао ни чињеницу да је на "Псалтиру" уписано Цетиње као мјесто гдје је књига штампана. За то је, на стр. 20, дао ово објашњење:

"Датиране су те књиге на Цетињу ушљед тога што се у то вријеме налазила ту већ престоница куће, која је владала, а то је био обичај и у другијем мјестима".

Српски историчар Станоје Станојевић је у свом критичком осврту, објављеном у "Стражилову", нагласио да је закључак Ровинскога о Ободу као мјесту гдје је радила штампариија изведен без основног доказа - без слова које није успио да пронађе. Потврду за своје мишљење он је нашао и у наведеном прилогу Илариона Руварца, који је тада објављен у "Гласу Српске академије наука".

Руварац је, искључивши могућност да је штампариија радила на Ободу, у оштром тону осудио оне који то тврде, посебно "младе Црногорце који управљају Гласом Црногорца". На основу свог и Руварчевог критичког осврта, Станојевић је исказао увјерење да ће Ровински увидјети своју заблуду и увјерити се да штампариија није радила на Ободу "који се у старим књигама нигдје не спомиње", уз нагласак да он ничим неће моћи доказати ни тезу да је на "Псалтиру" уписано Цетиње по неком ондашњем штампарском обичају.

Ровински је у свом јубиларном издању искључио Цетиње као мјесто гдје је радила штампариија. Његово мишљење није у свему подударно са оним које је те године саопштено у "Гласу Црногорца". У уводнику тог листа "Четиристогодишњица Ободске штампариије", бр. 9, стр. 1, чији је аутор, вјероватно, ондашњи уредник листа Лазар Томановић, о томе је речено:

"Што у најновије доба тврди Иларион Руварац, славни наш историчар, да је ова штампариија била на Цетињу, а не на Ободу, као што су досадашњи учењаци писали, и као што је предање у народу, то се овдје да протумачити и измирити: штампариија је била на Ободу, па кашње пренешена на Цетиње, или је и даље остала на Ободу, који није ни два сата удаљен од Цетиња, гдје је у митрополији калуђер приређивао књиге за штампу".

Ровински није одговорио на критику Станоја Станојевића објављену у "Стражилову". Међутим, то питање није заобишао у приказу Јагићевог дјела "Прва цетињска црквена књига од године 1494", иако у њему није било ријечи о локацији штампариије. Своје мишљење о том питању Јагић је саопштио претходне године у расправи "Прва југословенска штампариија у XV вијеку", у којему је нагласио "да се у старим штампаним књигама нигдје не спомиње Обод, али се зато у 'Псалтиру', поред кога је хорологиум, штампаном године 1495, изричито спомиње Цетиње као мјесто гдје је књига штампана". Уз атрибут *цетињска* књига, он је у приказу Јагићевог дјела у "Гласу Црногорца" рекао:

"Односно мјесто штампарије, *док нема тачних података* - (подвукао Р. Ш.), као строги библиограф, који не вјерује ничему, 'без црна на бијелу', он заједно са г. Руварцем не допуштава да је она била на Ободу, па стога и назива наш Октоих цетињским".

Ровински је и на овом мјесту признао да и његови докази, саопштени у јубиларном издању, нијесу тачни, односно прави. Није их понављао нити допуњавао новим.

У приказу публикације Јозефа Карасека Ровински није поновио ранију тврдњу да је Цетиње на "Псалтиру" уписао по неком ондашњем штампарском обичају. О томе је рекао:

"Обод и Цетиње тада су сачињавали једну цјелину, а име у свему морало је имати Цетиње, као престоница".

У приказу Руварчеве расправе о цетињској штампарији, објављеном у "Гласу Црногорца", Лазар Томановић је о локацији штампарије извео сличан закључак:

"Није овдје питање између двије вароши супарнице, него између црногорске престонице и једног скромног мјешташца, које ништа нема данас до једне црквице, двије-три кућице, основа Иванова замка и ове успомене".

У јубиларном издању и у каснијим прилозима Ровински је посебну пажњу посветио години оснивања штампарије. Његово мишљење саопштено у књизи о Црнојевића штампарији није сасвим подударно са мишљењем саопштеним у јубиларним чланцима објављеним те године у "Гласу Црногорца".

У уводном тексту полуслужбеног листа "Глас Црногорца", "Четиресто годишњица Ободске штампарије", објављеном у марту 1893. године (бр. 9, стр. 1), истакнуто је, на првом мјесту, да се навршава четири стотине година "црквеној књизи Октоих". На том мјесту није поновљена ознака из наслова да је то уједно и четирестогодишњица штампарије. Октоих је ту означен као прва до тада позната књига, а "с довољно разлога" тврђено да је од ње било за цркву потребнијих књига, те да су оне раније штампане на Ободу за живота Ивана Црнојевића. С тим у вези подржана је претпоставка неких аутора да би то могла бити "прва штампарија у Словенству", основана прије краковске из 1491. године. Аутори тих прилога позивали су се на Шафарика, који је тврдио да су слова у Октоиху и раније била у штампарској употреби. И Ровински је указао на те ријечи Шафарика, не упштајући се у редослијед оснивања словенских ћириличних штампарија. То питање оставио је отвореним за даља истораживања, али се, у том тренутку, задржао на 1493. као години оснивања штампарије.

Ровински се поново вратио на годину оснивања штампарије у приказу публикације Јозефа Карасека. Овај аутор је поставио питање зашто је прослава одржана 1493. године пошто су њени организатори питање оснивања штампарије оставили отвореним, а Октоих је изашао из штампе 1494. године.

У студији Лазара Чурчића "Иларион Руварац о првој штампарији у Црној Гори", објављеној у зборнику "Црнојевића штампарија и старо штампарство", речено је како је "без кључних архивских података и

без 'најпоузданијег податка' гдје је штампана прва књига у Црној Гори, Ровински закључио да је Октоих завршен 1493". Ровински је, међутим, знао за датум завршетка Октоиха, што потврђује и наслов у његовој књизи "Октоих 1493/1494"

Изненађен питањем Карасека да ли би било потребно поново организовати јубилеј Октоиха, Ровински је у приказу његове књиге то питање објаснио овим ријечима:

"Те године навршило се петсто година не само од штампања Октоиха већ и од оснивања штампариие".

У вези са питањем зашто прослава није везана за јануар 1894. године, Ровински је рекао:

"Наша свечаност није била академијска или каквог научног друштва него свесловенска, народна и као таква није могла бити везана за један дан, најмање за јануар, јер у том мјесецу и код нас бива тако да од снџега не може проћ ни пјешак Црногорац".

Ровински је, дакле, напустио ранију претпоставку о почетку рада штампариие прије 1493. године. Прослава је организована у знак оснивања и почетка рада штампариие. То мишљење руског научника потврдила су сва научна истраживања у посљедњих сто година. Поуздан доказ за то је библиографски попис свих издања прве јужнословенске штампариие у књизи руског научника Евгенија Љвовича Немировског "Издања Ђурђа Црнојевића", првој књизи првог тома едиције "Црногорска библиографија 1494-1994", гдје је дат библиографски опис свих примјера објављених пет издања, сачуваних у цјелини или у фрагментима у нашој земљи и изван ње. Послије свега што је постигнуто у науци, није било мјеста питању: Да ли је нека књига штампана прије Октоиха првогласника, које се налази на стр. 80 зборника "Пет вјекова Октоиха", међу другим питањима која стоје пред науком. С тим у вези јавља се и питање: зашто прослава петстогодишњице прве ћириличне штампариие није одржана 1993. године у знак њеног оснивања и оснивача кнеза Ђурђа Црнојевића, чији се грб налази на првој јужнословенској инкунабули. То не значи да програмом прославе под називом "500 година прве штампане ћириличке књиге на словенском југу" није обиљежен знаменити културни догађај у цјелини.

У расправама о Црнојевића штампариии било је ријечи о њеној продукцији, заправо о "Октоиху петогласнику". Станоје Станојевић је у свом приказу књиге Ровинског поставио питање да ли је тачна његова тврдња да је "Октоих петогласник", издање Црнојевића штампариие, први пут штампан 1519. године у штампариии Божидара Вуковића. Критичар је нагласио да је према ондашњим сазнањима, те године Вуковић штампао "Псалтир" и "Служебник", а "Октоих петогласник" тек 1537. године, што је касније у науци потврђено. Ни Станојевић тада није знао да је "Октоих петогласник" штампан у првој јужнословенској штампариии. Зато је прихватио као тачне податке из књиге Ровинског да су у штампариии Ђурђа Црнојевића објављени: "Октоих првогласник", "Псалтир" и "Молитвеник", што је, вјероватно, преузето из текста Ватрослава Јагића "Прва југословенска штампарииа".

Ровински је превидио да је на Цетињу 1893. године објављен податак да је и "Октоих петогласник" издање Црнојевића штампарије. "Глас Црногорца" је 10. јула 1893. године објавио текст "Пред прославом", прештампан из новосадске "Заставе", у којему је речено да је послџе штампања "Октоиха првогласника" одмах затим штампан и "Октоих, друга четири гласа". "Застава" је овај податак, навјероватније, преузела из библиографских података Лукијана Мушицког, који је тврдио да је у рукама имао и два примјерка ове књиге штампане у првој јужнословенској штампарији. Међу научницима који су се бавили штампањем инкунабула то саопштење Мушицкога није било потврђено, што је важило све до 1902. године када је српски научник Љубомир Стојановић открио ово издање.

У приказу књиге Јозефа Карасека Ровински је нагласио да је прослава четирестогодишњице прве јужнословенске штампарије усмјерила пажњу научника "на нека питања исторична, библиографска и филологична". То се, у првом реду, односи на његову публикацију. То пригодно издање и није писано у намјери да се сва питања око настанка и рада ове културне институције у потпуности објасне. У научној критици поједине његове оцјене, закључци или претпоставке нијесу подржани. Међутим, од особитог је значаја чињеница да је тим поводом покренуто питање научног метода у приказивању догађаја и појава из прошлости Црне Горе. Представници критичке историографије, особито Иларион Руварац, изражавали су бојазан да ће се и овај значајни догађај у Црној Гори приказати мимо историјских извора, у духу романтичарског метода. Павле Аполонович Ровински у својим расправама није заобишао то питање. Објективно, без предрасуда, он је приказивао постигнуте резултате научника који су се бавили библиологијом, што најбоље показује његова оцјена студије Ватрослава Јагића "Прва цетињска црквена књига из године 1494". Иако Јагић није дијелио његово мишљење да је штампарија радила на Ободу, већ је прву књигу назвао цетињском, Ровински је то дјело "академика нашега брата Хрвата", назвао украсом прославе, дјелом "изван нашег домања", у којему је расвијетљен "један споменик којим се дичи наша земља", студију у којој је повучена разлика између прве штампане књиге и "старијих споменика рукописних".

Интересантни су и записи Ровинскога у "Библиографији" о дјелима научника са којима је учествовао у расправи, посебно о дјелу Илариона Руварца. Уз студију "О цетињској штампарији пре четири стотине година", у којој је с омаловажавањем писао о радовима "младих Црногораца", Ровински је, на стр. 68 тог дјела, написао:

"Из самог наслова се види да не признаје постојање штампарије на Ободу већ једино на Цетињу". А уз библиографски опис Руварчеве књиге "Монтенегрина, прилошци историји Црне Горе", рекао је и ово:

"Он у својој критици шиба сконост стваралаца преувеличаним патриотским заносима и сувише олаком односу према науци и позитивним фактима".

Дјело Илариона Руварца Ровински је означио и као узор аутори-ма који обрађују историјску прошлост. Нагласивши да Руварац у свом

дјелу понекад преувеличава ситне податке, он је подвукао да то надокнађује "навођењем обиља чињеница које богате историјску науку", што не може заобићи "сваки који хоће да пише црногорску историју".

Сличну оцјену у "Библиографији" он је дао и о Станоју Станојевићу, научнику који је први указао на пропусте у његовом јубиларном издању. Уз библиографску јединицу Станојевић Ст: "Ободска штампарија и њен значај - П. Ровинског (Стражилово, стр. 33 и 34), на стр. 70 "Библиографије", он је записао:

"Критика у смислу И. Руварца, али без његове документованости".

Ровински се осврнуо и на изворе научног рада. У приказу публикације Чеха Карасека он је саопштио да расположиви извори о локацији Црнојевића штампарије нијесу одговарајући за извођење чврстог закључка. Није, међутим, прихватио примједбе да је његова расправа заснована на традицији. Уз то он је истакао да је и традиција важан извор за научни рад, особито у Црној Гори, гдје су остали извори веома оскудни.

Ровински је уважавао захтјеве да се у тумачењу прошлих догађаја претежно користе архивски и други извори, али се супротставио коришћењу небитних података за извођење крупних закључака. Оштро се супротставио коришћењу непровјерених података. За то је навео примјер који се односи на Црнојевића штампарију. У коментару уз студију Јована Томића "Црнојевићи и Црна Гора", он се у "Библиографији", на стр. 144, осврнуо на ауторову тврдњу да Црнојевића штампарија "није ни прва српска ни прва словенска" и то назвао фалсификатом и критиковао Српску краљевску академију наука што је у свом органу "Глас српске краљевске академије" објавила Томићев прилог у којему се тврди да је прва јужнословенска ћириличка књига часловац штампан у Венецији, у Торезисановој штампарији, 1492. године. Ровински је то назвао "открићем академика" који није знао да књига о којој је ријеч није уопште ћирилички часловац већ глагољски мисал.

Расправе Ровинског су примјер објективности и непристрасности у трагању за истином у освјетљавању историјских догађаја и појава.

*Radivoje ŠUKOVIĆ, Ph.D.*

*CONTRIBUTION OF PAVEL APOSTOLOVITCH ROVINSKY IN DISCUSSION  
REGARDING THE PRINTING SHOP OF CRNOJEVIĆI*

*Summary*

Book written by Pavel Apostolovitch Rovinsky under the title "Printing shop of Obod on Rijeka Crnojevića and its significance for the Slovene South", published in Cetinje in 1883, had been a special source for the papers regarding the printing shop of Crnojevići. In those contributions, the fact that some statement of the Russian scientist had been dispu-

ted in some works appeared outside Montenegro immediately after appearance of Rovinsky's publication had been neglected. Rovinsky himself took part in those discussions. He did not succeed in denying some critiques, especially those related to the location of the printing shop - whether it worked in Obod or in Cetinje.